

תורת אמן

ביאורי סוגיות והדרכה לימודית

מסכת פסחים - פרק עשירי

הלכות קידוש והבדלה

סוגיה ב: פתיחה לדיני קידוש והבדלה (2) - מקור
מצות הבדלה

נכתב בסייעתא דשמיא

על ידי

אליהו מאיר ליפשיץ

ב"ר חיים שמאי ז"ל

ישיבת ברכת משה, מעלה אדומים

סוגיה ב: פתיחה לדיני קידוש והבדלה (2) - מקור מצות הבדלה

*

רקע

מצות קידוש מפורשת בתורה, אך מצות הבדלה אינה מפורשת ונחלקו הראשונים אם חיוב הבדלה מהתורה או מדרבנן. מחלוקת זו נובעת מהגדרת מצות קידוש.

מקורות

- א. ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קנה מנין המצוות שבתחילת משנה תורה עשה קנה ה' שבת פכ"ט ה"א, ומגיד משנה
- ב. סמ"ג עשין כט, "... בתפילה ועל הכוס", "ושמעתי כי יש במדרש..."
- ג. ארחות חיים ה' הבדלה אות יח
- ד. שו"ע סי' רצו סעי' ח, ומשנה ברורה

ספר המצוות לרמב"ם מצות עשה קנה

והמצוה הקנ"ה היא שצונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו נזכור במ גודל היום הזה ומעלתו והבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו. והוא אמרו יתעלה זכור את יום השבת לקדשו. כלומר זכרוהו זכר קדושה והגדלה. וזו היא מצות קדוש. ולשון מכילתא זכור את יום השבת לקדשו קדשהו בברכה. ובביאור אמרו [פסחים קז.] זכרוהו על היין. ואמרו גם כן קדשהו בכניסתו וקדשהו ביציאתו. כלומר ההבדלה שהיא גם כן חלק מזכירת שבת מתוקנת ומצווה. וכבר התבאר משפטי מצוה זו בסוף פסחים [קז, קיז:] ובמקומות מברכות [כז, כו, כז, כט, לג, נא, נב.] ושבת [קט, קיז:].

ספר מצוות גדול עשין סימן כט

זכור את יום השבת לקדשו [שמות כ, ז] מכאן שמצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים, וכן פירוש המקרא זכור את השבת בזכירת דברים של שבת וקידוש, וצריך לזכור בכניסתו בקידוש וביציאתו בהבדלה [ע"פ רמב"ם שבת פכ"ט ה' א], וכן מוכיח בתחלת מסכת נזיר [ג-ד. ותד"ה מאי] שאומר מיין ושכר יזיר לאסור יין מצוה כיון הרשות מאי היא אילימא קידושתא ואבדלתא הני מושבע ועומד מהר סיני הוא בתמיה, כלומר וכי מושבע ועומד מהר סיני הוא לקדש על היין והלא על היין אינו אלא מדברי סופרים ופשיטא דנזיר אסור אפילו בלא שום פסוק, למדנו שעיקר קידוש מן התורה בדברים בלא יין. ושני מקראות יש, בדברות הראשונות זכור ובדברות אחרונות זכרת להטעינו שתי זכירות אחת בתפלה ואחת על הכוס בין בכניסתו בין ביציאתו [ע"פ ה"ג דף יב, ד]. ואני אומר כי שתי הזכירות אחת בכניסתו היא זכור ואחת ביציאתו היא זכרת שנכתב בפרשת שמור שאומר במדרש [מכילתא] שנאמר על יציאת שבת כמו שנבאר לפנים [בסוף המצוה], ומה שתקנו בתפלה ועל הכוס בקידוש ו[ב]הבדלה תקנה היא כדאמר רבי חייא בר אבא אמר רבי יוחנן [ברכות לג.] אנשי כנסת הגדולה תקנו להם לישראל ברכות ותפלות קדושות והבדלות בתחילה קבעוה בתפלה העשירו קבעו[ה] על הכוס חזרו והענו קבעוה בתפלה והם אמרו שצריך שיבדיל בתפלה ועל הכוס...

ושמעתי כי יש במדרש זכור בים ושמור ביבשה, פירוש בים אין שם צל בתים ואילנות ונראה שהוא יום גדול אף כשהוא סמוך לחשיכה וביבשה בעיר אף כשהוא יום גדול דומה שהוא סמוך לחשיכה לכך אמר זכריהו בים וכיוצא בה בעיר היושבת בראשי ההרים בכניסתו להקדים לקבל שבת מבעוד יום, ושמור כלומר המתן בעיר ביבשה ביציאתו תאחר עד שתחשך, שמור לשון המתנה כמו שומרת יום. וכן ראיתי במכילתא זכור מלפניו ושמור מלאחריו מכאן שמוסיפין מחול על הקודש.

א ר חות חיים ה ל' ה ב ד ל ה א ות י ח

כתב הר"ש ז"ל נשים אין מבדילות לעצמן דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן אסמכוה אקרא ע"כ כתב הר"א אשר ז"ל שאם קידש או הבדיל אדם לעצמו לא יקדש ולא יבדיל לבקי אלא לאשה וכו' כאשר כתבתי בהלכות קדוש היום.

הסבר הסוגיה

צונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו נזכור בם גודל היום הזה ומעלתו והבדלו משאר הימים הקודמים ממנו והבאים אחריו.

[ספר המצוות לרמב"ם עשה קנה]

בארבעה מקומות מגדיר הרמב"ם את מצות קידוש: בספר המצוות, במנין שבתחילת משנה תורה, במנין שבפתיחת הלכות שבת ובגוף ההלכה. בספר המצוות [עשה קנה] כותב הרמב"ם: "צונו לקדש את השבת ולאמר דברים בכניסתו וביציאתו" - הגדרת המצוה היא לקדש את השבת בכניסת השבת וביציאתה, זאת אומרת שמעשה המצוה של קידוש מתקיים על ידי קידוש והבדלה יחד, שהקידוש מקדש את השבת בכניסתה, וההבדלה מקדשת את השבת ביציאתה.

במנין המצוות שבתחילת משנה תורה כותב הרמב"ם: "לקדש השבת שנאמר זכור את יום השבת לקדשו" - המצוה היא לקדש את השבת ואין זכר לחיוב הבדלה או למועד מסוים שבו צריכים לקדש את השבת. גם בנוסח שבפתיחה להלכות שבת אין זכר לחיוב הבדלה או לחיוב לקדש דוקא בכניסת השבת.

בגוף ההלכות כותב הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט ה"א]: "מצוות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים שנאמר זכור את יום השבת לקדשו, כלומר זכרהו זכירת שבת וקידוש, וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה". הרמב"ם מביא את החיוב לזכור את השבת בכניסתה וביציאתה, אך הרמב"ם אינו מביא חיוב זה בהגדרת המצוה אלא כדין נוסף - "וצריך לזכרהו בכניסתו וביציאתו".

ניתן להבין את שיטת הרמב"ם בשתי דרכים:

א. שיטת הרמב"ם היא שמצות קידוש מהתורה היא לקדש את השבת בכניסתה וביציאתה, אך ניסוח ההלכה בצורה זו היה מלמד שקיום מצות קידוש תלוי בכך שאדם יקדש ויבדיל, והמקדש ואינו מבדיל אינו מקיים מצוה כלל. לפיכך לא הביא הרמב"ם את הקידוש וההבדלה בהגדרת המצוה אלא כדיני המצוה כדי ללמד שמקיימים מצוה אף כשמקדשים ואין מבדילים.

ב. הרמב"ם חזר בו במשנה תורה מדבריו בספר המצוות, ולדעתו מהתורה יש חיוב קידוש בלבד, וחיוב הבדלה מדרבנן בלבד. פירוש דברי הרמב"ם על פי הבנה זו הם: "מצות עשה מן התורה לקדש את יום השבת בדברים... וצריך [מדרבנן] לזכרהו בכניסתו וביציאתו, בכניסתו בקידוש היום וביציאתו בהבדלה"¹.

המגיד משנה אינו מעלה על דעתו אפשרות להסביר את דברי הרמב"ם כדרך השנייה, ולדעתו "מדברי רבינו נראה בביאור שהוא סובר שההבדלה גם כן דבר תורה והכל בכלל זכור".

הסמ"ג [עשין כט] סובר שהבדלה מהתורה, אך אינה כקידוש הנלמד מ"זכור" שבעשרת הדיברות שבספר שמות [כ, ז], אלא נלמדת מ"וזכרת" שבעשרת הדיברות שבספר דברים [ה, יד]². הארחות חיים [הל' הבדלה אות יח] סובר ש"אין הבדלה תלויה בשמירת שבת אלא רבנן אסמכוה אקרא". לדעתו חיוב קידוש הוא לזכור את השבת כדי שיהיה ניתן לשומרה, ומצות הבדלה אינה קשורה לדין זה ולכן היא מדרבנן.

למדנו בסוגיה הקודמת [עמ' 85] את שיטת הרמב"ן שמהות מצות קידוש היא לקדש את השבת ולהוסיף קדושה על קדושתה. לפי הבנה זו הבדלה אינה יכולה להיות חלק ממצות קידוש, וודאי שחיובה מדרבנן בלבד [אלא אם הוא סובר כסמ"ג שיש מקור נוסף למצות הבדלה].

עולה מדברי הראשונים שיש שלוש שיטות במקור מצות הבדלה: שיטת הרמב"ם על פי הבנת המגיד משנה, שהבדלה היא חלק ממצות קידוש וחיובה מהתורה; שיטת הסמ"ג שהבדלה היא מצוה מהתורה אך יש לה מקור נפרד; ושיטת הארחות חיים שהבדלה אינה קשורה למצות קידוש וחיובה מדרבנן.

מחלוקת זו היא מחלוקת בהבנת מהות מצות קידוש. לדעת הארחות חיים מהות המצוה היא לזכור בפה את יום השבת, והבדלה אינה קשורה למצוה זו. למצוה זו אין זמן מסוים וניתן לקיימה במשך כל השבת. לדעת הרמב"ם מהות המצוה היא לזכור את קדושת השבת - קדושה הבאה לידי ביטוי בהבדל בין השבת לבין ששת ימי המעשה. קיום המצוה הוא במעבר מימי החול לשבת ומהשבת לימי החול, ולכן יש לציין את קדושת השבת בכניסתה וביציאתה. לדעת הסמ"ג במצות קידוש יש שני דינים: א. "זכור" - לזכור בפה את יום השבת. ב. "וזכרת" - לזכור את ההבדל בין קדושת השבת לבין ימי החול³.

¹ ניתן להביא דוגמא לכך שמשמעות הלשון "מצות עשה... וצריך" היא שהמצוה מדאורייתא וה"צריך" מדרבנן, מלשון הרמב"ם לגבי מצות סיפור יציאת מצרים [הל' חמץ ומצה פ"ז הל' א-ד]: "מצות עשה של תורה לספר בנסים ונפלאות שנעשו לאבותינו במצרים... מצוה להודיע לבנים... וצריך לעשות שינוי בלילה הזה כדי שיראו הבנים וישאלו... וצריך להתחיל בגנות ולסיים בשבח". כמו כן ניתן להביא ראיה לכך שהבדלה מדרבנן, מפסק הרמב"ם [הל' שבת פכ"ט הל' יב-יג] שמברכים ברכת המזון ומבדילים על כוס אחת, ולגבי קידוש כותב הרמב"ם שאין מברכים ברכת המזון ומקדשים על כוס אחת מפני ש"מצות קידוש ומצות ברכת המזון שתי מצוות של תורה הן", משמע שהבדלה אינה מצוה של תורה [ועיין לקמן עמ' 127 דיון בשיטת הרמב"ם, ודחיית הראיה].

² עיין ראבי"ה [ברכות ס"י סב] המביא מקור נוסף מהירושלמי [שאינו לפנינו] שהבדלה מצוה עצמאית מהתורה. בירושלמי זה מפורש שנשים חייבות בהבדלה.

³ המנחת חינוך [מצוה לא אות ט] הסתפק אם זמן הקידוש הוא כל היום או שזמן הקידוש בלילה וקידוש ביום הוא תשלומין לקידוש בלילה, ספקו נובע כנראה מההבנות השונות שעלו כאן. עיין לקמן [סוגיה לט עמ' 155] דיון בשאלה זו.

נפקא מינה בין ההבנות השונות של הראשונים היא חיוב נשים בהבדלה. קידוש הוא מצות עשה שהזמן גרמה אך מפורש בגמ' [ברכות כ:]: שנשים חייבות בו בגלל הדרשה "זכור וישמור" - כל שישנו בשמירה ישנו בזכירה". אם הבדלה היא חלק ממצות קידוש, נשים חייבות בהבדלה כפי שחייבות בקידוש, אם הבדלה מדרבנן ואינה חלק ממצות קידוש, ניתן לומר שנשים אינן חייבות במצות הבדלה.

הארחות חיים סובר שחיוב הבדלה מדרבנן ולכן נשים אינן חייבות בהבדלה, אך הריטב"א [נדר"ה ואעפ"י שר' מפזרון] והמגיד משנה [הל' שבת פכ"ט ה"א] חולקים ולדעתם אף אם חיוב הבדלה מדרבנן נשים חייבות בהבדלה - "דומיא דקידוש תקנוה". לדעת הארחות חיים מצות הבדלה אינה קשורה למצות קידוש, ואילו המגיד משנה סובר שחכמים הרחיבו את חיוב התורה והוסיפו מדרבנן רובד נוסף לחיוב של התורה, ולכן דיני הבדלה זהים, לדעתו, לדיני קידוש.

סיכום

נחלקו הראשונים מהו מקור מצות הבדלה: הרמב"ם על פי הבנת המגיד משנה, סובר שהבדלה היא חלק ממצות קידוש ונלמדת מ"זכור את יום השבת לקדשו"; הסמ"ג סובר שהבדלה נלמדת מ"זכרת" שבעשרת הדיברות שבספר דברים; והארחות חיים סובר שהבדלה מדרבנן. לדעת הרמב"ם מצות קידוש היא לאפיין את יום השבת כיום מקודש השונה מהימים שלפניו ומהימים שלאחריו, ולדעת הארחות חיים מצות קידוש היא לזכור שהיום יום שבת.

הלכה

השו"ע אינו מתייחס בפירושו לשאלה אם הבדלה מדאורייתא או מדרבנן אך כנראה שלא הכריע בשאלה זו ולכן פוסק [סי' רצו סע' יא] שנשים חייבות בהבדלה ויש מי שחולק. הרמ"א חושש לשיטה שנשים אינן חייבות בהבדלה ולכן פוסק שנשים לא יבדילו בעצמן אלא ישמעו מאנשים. הב"ח [ד"ה כתב ב"י] והמגן אברהם [סקי"א] חולקים על הרמ"א ופוסקים שנשים יכולות להבדיל לעצמן⁴ [המגן אברהם מוסיף שאיש שיצא ידי חובתו לא יבדיל לאשה מפני שיש ספק אם היא חייבת, ואדם שיצא ידי חובתו אינו יכול לברך לאדם שאינו חייב במצוה⁵].

⁴ נרחיב כדי לבאר את מחלוקת הפוסקים. הארחות חיים פוסק: "נשים אין מבדילות לעצמן דאין הבדלה תלויה בשמירת שבת". מבין הרמ"א שנשים אינן רשאיות להבדיל לעצמן. מקשה עליו הב"ח שהרמ"א הרי פוסק שנשים רשאיות לברך על מצוות עשה שהזמן גרמן, ומדוע אינן רשאיות להבדיל לעצמן. מכח קושיה זו דוחה הב"ח את פסק הרמ"א ומפרש שכוונת הארחות חיים היא שנשים אינן חייבות כלל בהבדלה, אך רשאיות להבדיל לעצמן. המגן אברהם מעלה אפשרות לתרוץ את דברי הרמ"א שנשים רשאיות לברך על מצוה שיש בה מעשה, אך כשאין מעשה אינן מברכות. הט"ז [סק"ז] מאמץ את דברי הרמ"א ומסביר שנשים רשאיות לברך על מצוות מדאורייתא שאינן חייבות בהן, ואינן רשאיות לברך על מצוות דרבנן שאינן חייבות בהן [עיינין פרי מגדים (משבצות זהב אות ז, ואשל אברהם אות יא) המקשה על שני התירוצים הללו].

⁵ הארחות חיים פוסק שנשים אינן חייבות בהבדלה, אך איש שיצא ידי חובתו יכול לברך להן. פסק זה צריך עיון, שהרי יכולתו של אדם שיצא ידי חובתו להוציא את חברו, מבוססת על הדין שכל ישראל ערבים זה לזה [כך מפורש ברש"י (ר"ה כט. ד"ה אע"פ שיצא מוציא)], וכיצד יש ערבות לאדם שאינו חייב במצוה?